

УДК 821.162.1.08:271

**Світлана СУХАРЄВА,**

кандидат філологічних наук, доцент

(Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

### **ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЙОАХИМА МОРОХОВСЬКОГО НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ**

У статті представлено польськокомуну парадигму літературної творчості Йоахима Мороховського, який виступав на захист Брестської унії. Враховано традиційні та новаторські тенденції його письменницького стилю, визначено особливості богословської проблематики та її апологічну цілісність поряд з іншими полемічними писаннями. Особлива увага звернена на формування концептуального стилю художнього мовлення на початковому етапі української барокової прози.

Ключові слова: мовна гетерогенність, апологія, опонент, богословський трактат.

Небезпідставно польські літературознавці зараховують творчий літературний доробок унійного Володимир-Волинського єпископа Йоахима Мороховського до своєї національної спадщини. У ХХІ томі «Польського біографічного словника» знаходимо статтю Людомира Беньковського про Йоахима (Іллю) Мороховського як видатного польського діяча [1, с. 777-778]. Письменник творив на помежів'ї двох літературних епох – добарокової та барокової, двох історично пов'язаних між собою народів – українського та польського. Для його праць характерна мовна гетерогенність та спорідненість із тематикою тогочасної польської літератури. Тим не менше, він залишається нашим вітчизняним творцем, якому потрібно віддати належну шану з огляду на його вклад в українське полемічне письменство, приділивши належну увагу його письменницькому стилю. Це, у свою чергу, покликане збільшити зацікавлення сучасної читацької аудиторії творчістю Йоахима Мороховського, що сприятиме тенденції повернення до літературної автентики минулих поколінь.

Художнє слово Йоахима Мороховського – це слово, промовлене вчасно і влучно. У ньому відсутня штучна красномовність, відхилення від об'єкту зображення, витончена манірність. Це слово-молот, слово-удар, яке було покликане влучити в опонента правдою, якої ніхто не зможе заперечити. Тим не менше, стиль письменника відзначається традиційністю, він схильний до прийнятого в ті часи літературного епігонства, риторичного схематизму. Йоахим Мороховський – це водночас людина-епоха і представник своєї епохи, який дозволяє змалювати її багаторакурсний портрет.

Окрім Людомира Беньковського, творчий доробок Йоахима Мороховського розглядали такі визначні вчені, як Іван Вагилевич, Іван Франко, Ришард Лужний, Ростислав Радишевський. Однак літературознавчі розвідки про цього релігійного та громадського діяча нечисленні

і здебільшого відзначаються фрагментарним характером. Метою сьогоднішньої публікації є систематизація відомостей про творчу спадщину волинського письменника й аналіз його художнього стилю.

Як зазначає Януш Мацєєвський, «у Речі Посполитій XVII століття зафіксувався однорідний тип культури, який об'єднував різні за етнічним походженням групи суспільства. Однією з рис тієї культури була, власне, її багатомовність. Та культура була настільки сильною й закоріненою суспільно, що протрималася на східній, задніпровській частині України – і то біля ста років – також після її віддалення від Речі Посполитої та вступу до московської держави. Латина й польська мова зберегли свій статус» [7, с. 38-39]. З іншого боку, тогочасна література представляла барокову модель світу, яка була пов'язана «з такими давніми універсальними поняттями, як *mimesis* чи *imitatio*, принципи яких повторювались і відновлювались у тогочасних поетиках і риториках» [5, с. 8]. У цьому бароковому «кліматі» багатомовності жив і творив Йоахим Мороховський.

Виходець зі Львова, із шляхетської родини гербу Корчаків, у якій з дитинства черпав дух Кресів, Ілля (після чернечого постригу – Йоахим) Мороховський 1595 р. вирушив із посланцями у справі впровадження унії з Католицькою Церквою, єпископами Іпатієм Потієм і Кирилом Терлецьким, до Риму. У Вічному Місті разом із Йосифом Рутським навчався у Грецькій колегії, після закінчення якої здобув позитивні рекомендації та був люб'язно прийнятий при дворі польського короля Сигізмунда III.

Особливого розголосу набула ораторська діяльність Іллі Мороховського на захист Йосифа Рутського, який став намісником Іпатія Потія у Володимир-Волинській єпархії та опонував віленського православного архімандрита Самуїла Сінчину. Важливу роль у формуванні письменницького таланту відіграв також той факт, що Мороховський був королівським секретарем, що надавало його голосу публічного статусу.

У серпні 1613 року Мороховський був номінований на Володимир-Волинського єпископа, що викликало незадоволення серед православних, адже в цей період він був уже відомим полемістом і до його слова в суспільстві прислухалися [1, с. 778]. Опираючись на тези Петра Скарги «О jedności Kościoła Bożego» [4], які стали своєрідним канонем для прихильників унії, він написав трактат історичного спрямування «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego i kto był tego przyczyną», який був надрукований у Замості дещо пізніше – в 1622 році. Праця була сповнена так званих «мандрівних мотивів», вживаних на рівні із «рідними», які вітчизняна література запозичала в Європі за посередництвом польської мови, на що вказував Іван Франко [8, с. 319].

Основною тезою Мороховського у праці «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego...» стало твердження про те, що власне Східна Церква відірвалася від Західної, а не навпаки. Автор перераховував найважливіші причини цього факту, роблячи екскурс в еклезіальну історію і будуючи на ній поширену аргументацію.

Недаремно сучасники вважали Мороховського визначним істориком і філософом, оскільки логічним вступом до його «Дискурсу...» стали висловлювання Аристотеля («...czego gdy człowiek dostąpi, natychmiast rozum jego, w dyskursach swoich ukołwysz się, tym się contentuje») і Платона («Nie mamy się uczyć, abyśmy więcej wiedzieli; ale skadbyśmy się dobrze i sprawiedliwie żyć na świecie nauczyli») [2, с. 1, 1b]. В іншому місці його традиційної Передмови до Читача знаходимо пояснення історичного характеру праці: «Pisze Aristoteles w Polityce swojej / iż ci / którzy nie są wiadomi Historii / to jest dziejów przeszłych / są zawsze dziećmi: i jako owych za niegodne bydź poczyta / aby byli przypuszczeni do sprawy Rzeczypospolitej» [2, с. 3]. Вислів «Rzeczpospolita» використаний автором не в локальному значенні, а в універсальному – посилаючись на Аристотеля, він обґрунтував загальні підстави існування республіки як явища.

Мета теологічної праці має, на думку полеміста, біблійне підґрунтя, оскільки доволіно парафразує Новий Заповіт. Мороховський збирається після свого виступу або «обтрусити порох зі своїх ніг», якщо опоненти не навернуться, або утішитися згодою об'єднаної Христової Церкви.

Йохим Мороховський у полемічному ракурсі представив декілька церковних вселенських синодів, зокрема в Нікеї, Константинополі й Ефесі, найбільше уваги приділив подіям восьмого синоду – Флорентійського. Наслідуючи стиль сучасників, одним із найвагоміших аргументів доцільності унії письменник вважав падіння Константинополя, описане патріархом Геннадієм, яке було прийнято цитувати в проуїнійних працях XVII століття. У дусі концептизму, який в барокову епоху став переважаючим риторично-літературним засобом, Мороховський протиставив місію Царгорода справжній місії Сіону – той з нового Риму перетворився в нову Содому, „zwać go miáno powym Symbarim” [2, с. 30].

Йоахим Мороховський подав негативну характеристику діяльності Фотія Константинопольського та принагідно осудив іконоборців. Особливо промовистим аргументом, на думку полеміста, мав стати опис пророчого сну матері Фотія, коли вона носила сина в своєму лоні.

Згідно з тезами Мороховського, основних причин розколу єдиної Христової Церкви на руських землях було декілька:

- страх перед необхідними нововведеннями, які були потребою часу: «Differentia Rusi naszej / iż są takiego mniemania, że za tym zjednoczeniem w wierze powszechnej / ogółem we wszystkich obrządkach / wschodniej Cerkwi zwykłych / odmiany się boją» [2, с. 30b];

- вплив єретичських поглядів, поширених на той час на Русі: «Druga przyczyna / Ołuda zdradliwa hæretycka / którzy broniąc wszelakim sposobem niezbożnej swej woli / pod płaszczem ochrony starożytnego Ruskiego nabożeństwa / do niezgody i rozerwania jedności świętej dopuszczają» [2, с. 31];

- негативний приклад католиків, які чинять неправедно, прикриваючись правдами віри: «niektórych oziębłych Katholików / albo raczej

Machiawelskich polityków / którzy jako w inszych sprawach Rzeczypospolitej / tak i w tej jawną a wielką szkodę czynią» [2, c. 31b];

– міграційні псевдорелігійні впливи: «Czwarta i ostatnia przyczyna / wolny do tego państwa przyjazd / i pomieszkanie świebodne / onych impostorów Græckich / którzy się Patriarchami / Archiepiskopami / Metropolitami / i tym podobnymi nazwiskami tytułując; a w istocie prostymi laikami będąc / takie pospolicie w ludziach turbacje czynią» [2, c. 32].

Завершальним акордом невеликого за обсягом твору «Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego...» було основане на цитаті кесаря Василя концептуальне протиставлення гріха святості та благочестю, глупоти – мудрості та обережності, згоди – церковному розколу. Риторичною фігурою *imitatio* при цьому виступав прийом авторської покірності, на зразок ранньохристиянських писань: «Wprzód się na ziemię rzucam: chodźcież po obliczu moim / i depćcie po uczu moich: za nic sobie poczytajcie stapać nogami swemi po ramionach Cesarskich: wszystko to ja od was wdzięcznie / i z ochotą przyjmię; tylko żebym obaczył że się do zgody macie / zbawienia duszej swej szukając: aby za nie zgodą naszą / on główny nieprzyjaciel narodu ludzkiego / diabeł nie triumfował» [2, c. 32b].

Таким чином, письменник із локальних категорій переходить до універсальних і загальнолюдських як основного лейтмотиву твору, що підносить його письменницький стиль від буквалізму та наслідування до рівня художньої образності та барокової різноманітності, яке в першій половині XVII століття переживало на Україні період свого розквіту.

Більш насиченому у художньому плані вважається польськомовна полемічна праця Йоахима Мороховського у відповідь на «Threnos, to jest Lament jedynej Ś. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary pierwszej z Greckiego na Słowiański, a teraz z Słowiańskiego na Polski przetłumaczony przez Theofila Ortologa, tejże Świętej Cerkwie Wschodniej Syna» Мелетія Смотрицького – «Paregoria albo utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej Wschodniej zmyślonego Theofila Orthologa» (Вільно, 1612).

Полемічний трактат побудований із одинадцяти розділів, які стали відповіддю на десять розділів «Треносу» Мелетія Смотрицького. Кожна із частин праці – самобутня, не ідентифікована з виступом опонента, хоча письменник і дотримувався апологетичного стилю викладу антитез.

На початку праці вміщено латиномовний панегірик на честь Лева Сапєги, канцлера Великого Литовського Князівства, могилевського старости, який був меценатом владки Йоахима Мороховського та його єпархії. У Передмові до благодійника письменник звертає увагу на концепт правди, яка в умовах дискусій вимагає полірування, щоб більшою мірою могла протиставитися темряві фальші.

Ще одним проявом *prosimetrum* у полемічній прозі Йоахима Мороховського стала процитована ним на початку твору епіграма «Rzecz do Fałszu» Андрія Леховича. Персоніфікований образ фальші, якому

протиставлена істина, з перших сторінок тексту проникає у внутрішній і зовнішній вимір структури твору, надаючи їй конструктивної концептуальності.

У відповідь на поетизований образ Матері у трактаті Мелетія Смотрицького Йоахим Мороховський відповідає подвійною материнською образністю: у «Парегорії» дві матері родять ні в чому не подібних між собою дочок. Перша з них – *Conniuentia*, себто Поблажливість, яка породжує розпусту та погорду. Друга Мати – це сама Правда, з якої виростає загальний гнів і ненависть, проте вона варта гідності та пошани.

Письменник критикує плач Матері у «Треносі» Смотрицького: «Śmiałeś jakąś karczemnego wychowania niewiaścę / pod płaszczem poważnego imienia Cerkwi ś. Wschodniej / jako na teatrum wszystkiego świata z otchłani piekielnej wywieść. Czymeś zaiste / onej starożytnej cerkwi świętej Orientalnej poważną szedziwość tym błahym / i niewstydlivym postępkem swoim / wielce obelżył» [3, с. IV]. При цьому письменник має на увазі Греко-католицьку Церкву, яка водночас є Східною і підпорядковується Заходу.

Своєю структурою «Paregoria albo utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej Wschodniej...» дещо перегукується з написаною у відповідь на «Тренос» Мелетія Смотрицького працею Петра Скарги «Na threny i lament Theofila Ortologa, do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga».

Новаторством відзначається часто вживана в творі іменна антонімія, яка була складовою частиною концепту супротивника: *Ortholog – Pseudolog*, *Teofil – Teonach*, *Ortholog – Pornolog*.

«Приєм відкидання негативного в полемічних творах трапляється рідше, ніж нагородження позитивної метафорики. Однак цей тип нарації представляє поширені апологічні ланцюги з незамінним використанням біблійної символіки. У цьому випадку позитивному образу Церкви протиставлені Вавилонська блудниця, Антихрист, учитель безбожності, тиран, винахідник блюзнірств тощо. Цю міфотворчість і похідні від неї образи обґрунтовує у своїй “Символіці зла” Поль Рікер. Використовуючи іменні метафори, Йоахим Ілля Мороховський проводить гідність Римського єпископа сторінками всієї Біблії, аж до верховенства і влади самого Христа» [10, с. 116 – 117].

Окрім цього, письменник переклав з грецької на польську «*Życie Św. Ignacego, patriarchy carogrodzkiego*» (Замость, 1621). Йому ж приписують авторство «*Relacji o zamordowaniu okrutnym ... Jozafata archiepiskopa połockiego*» (Замость, 1624) [6, с. 149 – 152]. Перекладна література та історичні довідки як загальновідомий канон мали слугувати посереднім видом полемізування, оскільки заохочували до подальшого диспуту і в межах міжнаціонального дискурсу створювали ситуацію контрверсії. Необхідно також враховувати той чинник, що перекладна література містила в собі ознаки новаторства, нашарування нової епохи, бо «функціонування стилів у різні епохи посутньо відрізняється, оскільки відрізняється світогляд людей і суспільні обставини життя. Тож можемо говорити про елементи

традиції певного стилю попередньої епохи у творчості того чи іншого письменника, про типологічні збіги, але вочевидь не слід ототожнювати стилі, які функціонують віддалено у часі. Кожна доба вносить щось оригінальне, оскільки саме такі новаторські риси надають літературі колориту епохи» [9, с. 5]. Таким чином, перекладена Йоахимом Мороховським житійна література та «Relacja...», беззаперечно, мали бароківі нашарування і відповідали духу епохи, інакше їх видання в період активної поунійної полеміки не мало б сенсу.

З огляду на духовний сан письменника і його високе ієрархічне положення можемо стверджувати, що Йоахим Мороховський був також блискучим проповідником і вів жваву кореспонденційну діяльність, хоча його проповіді та епістолярій не дійшли у друкованій версії до наших днів.

Отож, зважаючи на різноплановий характер творчого доробку Йоахима Мороховського, маємо справу з непересічними писаннями епохи бароко, кожне з яких вимагає детального опрацювання, поновного видання й актуалізації у сучасному суспільстві.

#### **Література:**

1. Bieńkowski L. *Morochowski Elias, imię zakonne Joachim / L. Bieńkowski // Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, PAN, 1976. – Т. XXI. – S. 777–778.
2. Morochoowski H. *Discurs o początku rozerwania Cerkwie Graeckiej od Kościoła Rzymskiego i kto był tego przyczyną. Przy tym krótkie a prawdziwe opisanie prawdziwego ósmego soboru powszechnego / H. Morochoowski.* – Zamość : Drukarnia Akademicka, 1622. – 33 s.
3. Morochoowski H. *Paregoria albo utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej Wschodniej zmyślonego Theofila Orthologa / H. Morochoowski.* – Wilno : Drukarnia Leona Mamonicza, Typographa J. K. M., 1612. – 225 s.
4. Skarga P. *O jedności Kościoła Bożego 1577 (1610) / Piotr Skarga // Skarga Piotr. Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących.* – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – 779 s. – S. 294–381.
5. Radyszewskyj R. *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku: Część I. Monografia / R. Radyszewskyj.* – Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1996. – 282 s.
6. Wagilewicz D. J. *Pisarze polscy Rusini.* – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996. – 318 s.
7. Мацеєвський Я. *Пограниччя: специфіка польсько-українсько-білоруських взаємин у сарматській культурній формації / Я. Мацеєвський // Київські полоністичні студії. Українсько-польські літературні контексти доби.* – Т. VI. – К., 2004. – С. 28 – 41.
8. *Листування І. Франка і М. Драгоманова. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України.* Т. 1. – К., 1928. – С. 319.
9. Новик О. *Неповторність повторного. Бароківі традиції в літературі українського романтизму : монографія / О. Новик.* – Харків : Майдан, 2011. – 368 с.

10. Сухарева С. Біблійний вимір української польськомовної прози поберестейської доби : монографія / С. Сухарева. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2008. – 209 с.

**Светлана Сухарева. Литературная деятельность Йоахима Мороховского на украинско-польском пограничье**

В статье представлена польскоязычная парадигма литературного творчества Йоахима Мороховского, который выступал в защиту Брестской унии. Учтены традиционные и новаторские тенденции его писательского стиля, определены особенности богословской проблематики и ее апологичная целостность наряду с другими полемическими писаниями. Особое внимание обращено на формирование концептуального стиля художественной речи на начальном этапе украинской барочной прозы.

Ключевые слова: языковая гетерогенность, апология, оппонент, богословский трактат.

**Svitlana Sukhareva. Literary activities of Joachim Morokhovs'kyi on the Ukrainian-Polish borderland**

The article presents a paradigm of Polish literary works of Joachim Morokhovs'kyi, who spoke in defense of the Brest Union. Considered the traditional and innovative trends in his writing style, peculiarities of theological issues and its apologetic integrity with other polemical writings. Particular attention is paid to the formation of conceptual style of artistic speech at the beginning of Ukrainian baroque prose.

Key words: linguistic heterogeneity, apology, opponent, theological treatise.